

ТАПАНІМІЧНЫЯ ПАДАННІ Ў ЛЕГЕНДАРНАЙ ЧАСТЦЫ ІІ ЗВОДУ АГУЛЬНАДЗЯРЖАЎНАГА БЕЛАРУСКА- ЛІТОЎСКАГА ЛЕТАПІСАННЯ

Легендарная частка беларуска-літоўскіх летапісаў насычана тапанімічнымі паданнямі. І гэта зразумела. Паколькі мэтай гэтых паданняў было паказаць новую генеалогію, увесці ў гісторыю ВКЛ новых – легендарных – асоб і разам з гэтым сцвердзіць думку, што гэтыя асобы існавалі ў рэальнасці, то неабходна было прывесці і якія-небудзь доказы існавання гэтых міфічных князёў. Тагачасныя летапісныя помнікі суседніх дзяржаў не згадвалі імёны літоўскіх уладароў далёкай старажытнасці. Першыя літоўскія князі, пра якіх гаворыць, напрыклад, Іпацьеўскі летапіс: “Живиньбудь, Давъят, Довъспрункъ, братъ его Миндогъ, брат Довъятов Виликин, Жемоитъский князя Ерьдивиль, Выкынтъ, Кинтибоутъ, Вонибоутъ, Бутовить, Вижеикъ”¹. Згадваюцца гэтыя князі ў сувязі з падзеямі XIII ст. Такім чынам стваральнік легендарнай часткі мог даць волю сваёй фантазіі пры стварэнні новай генеалогіі на першых яе этапах. Але перад стваральнікам стаяла задача зрабіць свой аповяд як мага больш праўдападобным. І таму існаванне князёў неабходна было пацвердзіць якімі-небудзь іх дзеяннямі, вынікі ці сведчанні якіх былі б відавочнымі для сучасніка. Несумненна, апісанне заснавання гарадоў змагло б выканаць гэтую задачу.

У легендарнай частцы змяшчаецца 18 тапаграфічных эпізодаў.

Пераважная большасць тлумачэнняў паходжання назвы падаецца такім чынам: назва горада (возера, гаю) утварылася ад імя заснавальніка ці ў гонар яго: князь Кунас – горад Кунасава, князь Кернус – горад Кернава, Гольша – Гальшаны, Кгедрус – Кгедройці і інш.

Цікава, што такую этымалогію назваў (ад імя заснавальніка) шырока выкарыстоўваюць летапісныя помнікі шматлікіх народаў, калі раскажваюць пра пачатковыя (легендарныя ці паўлегендарныя) этапы ў сваёй гісторыі. Так, ва ўсходнеславянскім летапісанні Кій з’яўляецца заснавальнікам горада Кіева, ад імя яго брата – Шчэка – утварылася назва гары – Шчэкавіца, ад імя Харыва – назва гары Харывіца. З польскай гісторыі вядома легенда пра Крака, Леха і Ванду і інш.

Неабходна адзначыць, што ў большасці сваёй паданні пра заснаванне гарадоў у легендарнай частцы выглядаюць аднатыпна: “и нашол местце велми хорошо, и сподобалоя ему тое местцо велми, и он там поселился и

¹ Полное собрание русских летописей. М., 1962, Т. 2. С. 735.

назвал тое местцо именем сына своего Кернус Керново”¹, “и нашли гору красну, и сподобалося им, и вчинили на ней город и назвали Новьгородок” (129), “и обереть собе великий князь Шварно местце на пуци велми хорошо” (131). Ці яшчэ больш лаканічна: “Кгедрус зарубил город и назвал” (132), “и вчинил тут город и назвал его именем своим, Кунасов город” (128).

У легендарнай частцы змяшчаецца 12 тапанімічных паданняў, якія не вылучаюцца арыгінальнасцю, складаюцца з аднатыпных моўных выразаў і якія сапраўды можна назваць летапіснымі тапанімічнымі штампамі ці трафарэтамі.

Цікавасць у гэтай частцы выклікаюць два паданні, звязаныя з паходжаннем назваў Жамойць і Літва. Паходжанне назвы Жамойць тлумачыцца толькі ў адным помніку – у летапісе Красінскага: “и назвали тую землю словенским языком – Побрежная земля, а литовским языком назвали Жемоитская земля” (128). Усе астатнія летапісы (Еўраінаўскі, Румянцаўскі, Альшэўскі, летапіс Рачынскага і Хроніка Быхаўца) падаюць гэтыя звесткі аднолькава: “там ся поселили и учили ся размноживати, и иное житие над теми реками, и велми им полюби и назвали тую землю Жемоит” (214). Менавіта гэта і дало падставы польскаму хроністу XVI ст. М. Стрыйкоўскаму такім чынам тлумачыць паходжанне назвы Жамойць – “od rozmnóżenia”². Этымалогія тут падаецца хутчэй за ўсё на аснове некаторы сугучнасці слоў. Вернемся да летапісу Красінскага. Цікава, што ў гэтым паданні выразна размяжоўваюцца мова літоўская і “словенская”. На самай справе, у сучаснай літоўскай мове існуюць такія словы, як *žem*, *žem'e* – “зямля” і *žemaitis* – “нізкі, балоцісты.” Такім чынам паходжанне назвы Жамойць (ад літоўскіх каранёў) выглядае даволі натуральна і для нашага сучасніка.

Звернем увагу на наступнае: у летапісе мы ніводнага разу не сустрэнем ужыванне назвы “Побрежная земля” ў дачыненні да Жамойці, хоць летапіс і вядзецца не на літоўскай, але на “словенскай” мове. Таксама не знойдзем мы ў легендарнай частцы больш ніводнага сведчання пра размежаванне літоўскай і “словенскай” мовы, пра выкарыстанне кожнай з гэтых моў.

Паходжанне назвы “Літва” таксама ставіць некаторыя пытанні. Варта адзначыць, што ў кн. XV–XVI ст. польскай гістарыяграфіі была вядома версія аб рымскім паходжанні літоўскай знаці. Ян Длугаш (1415–1480) гаварыў, што аб рымскім паходжанні Літвы сведчыць падабенства мовы, звычаяў і інш. Аб падабенстве літоўскай і лацінскай моў пісаў у сваім

¹ Полное собрание русских летописей. М., 1981, Т. 32. С. 129. Далее спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксе.

² Strykowski M. Kronika polska, litewska, zmońska i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. S. 58.

трактаце “De moribus tartarorum, litvanorum et moschorum” (1550) Міхалон Ліцвін. Многія польскія храністы XV–XVI стст. тлумачылі паходжанне назвы “Літва” менавіта ў сувязі з версіяй пра рымскае паходжанне. Так, Мацей з Мехава (каля 1457–1523) у “Трактаце аб дзвюх Сарматыях” (1517) дае такую версію: “некатарыя жыхары Італіі пакінулі сваю краіну з-за варожасці ўнутры Рымскай імперыі, прыбылі ў літоўскія землі і назвалі іх назвай сваёй Радзімы – Італія, а людзей – італамі”¹, потым “Італія” трансфармавалася ў “Літалію, а затым і ў “Літву”. У Яна Длугаша мы знойдзем такія звесткі: рымскі патрыцый Палемон ці Публій Лібон даў назву дзвюм мясцовасцям: Лібон – Лівонія, Лібон – Літубанія – Літуанія – Літва.

Этымалогія назвы Літвы, якая падаецца ў легендарнай частцы беларуска-літоўскіх летапісаў, значна саступае і па пераканальнасці, і па гераізацыі гісторыі вышэйзгаданым тапанімічным паданням: “а в тот час, гды Кернус пановал, люди его тые, што за Велею осели, игрывали на трубах дубасных, и прозвал тот Кернус берег повълоску, где ся люди его множать, литус, а труба, што на них играють – туба. И дал имя тым людям своим по латине, зложивши берег Литус, а труба – Туба, и дал им имя Литустуба. То пак простые люди не вмели звать по латине и почали звати Литва” (130). Калі тлумачэнне назвы ў сувязі з імем Палемона выглядае як спроба паэтызаваць ці гераізаваць гісторыю, суаднёшы яе з прарадзімай літоўцаў ці з імем першага князя Палемона, то паходжанне назвы ў легендарнай частцы беларуска-літоўскіх летапісаў не вызначаецца такімі імкненнямі. Галоўнае для стваральніка гэтага тапанімічнага падання – паказаць сувязь з рымлянамі праз выкарыстанне лацінскай мовы на Літве. Сапраўды, на лацінскай мове *litus* – бераг, а *tuba* – труба. Але, па-першае, матывацыя гэта дастаткова не пераканаўчая, па-другое, ні ў адным з помнікаў пісьменства мы не знойдзем назвы “Літустуба” ці “Літубанія”. Сведчанне летапісца аб тым, што так назва гучала на лацінскай мове, таксама не мае пад сабой трывалай асновы. Ва ўсіх дакументах на лацінскай мове, пачынаючы з Кведлінбургскіх аналаў (1009), “назва Літвы па лацінску цалкам супадае са славянскім яе гучаннем”², пра што сведчыць М. Ермаловіч.

Звернем увагу на тое, што ўзнікненне назваў некаторых гарадоў застаецца без тлумачэння, як гэта адбылося ў выпадку з Новагародам ці Райгародам. Магчыма, так сталася з-за таго, што гэтыя назвы з’яўляюцца “гаваркімі”, маюць унутраную форму: Новагародак – новы гарадок, Рай-

¹ Семянчук А.А. Польскія хронікі 2-ой паловы XVI ст. як крыніцы па этнакультурнай і рэлігійнай гісторыі ВкЛ // Наш Радавод: Матэрыялы навуковай канферэнцыі. Кн. 3. Ч. 1. Гродна, 1991. С. 68.

² Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і Новагародскі перыяды. 2-ое выданне. Мн., 2001. С. 82.

гарад – горад-рай. Чытачу было зразумела паходжанне гэтых назваў, таму яны падаюцца без тлумачэння.

Вылучаецца з усіх тапанімічных паданняў аповяд пра назву горада Юрборк, якая, паводле летапіса, паходзіць ад складвання назвы ракі Юра з імем князя Борка. Такім чынам імя князя Борка двойчы карыснае для летапісца: па-першае, для генеалогіі, па-другое, для тлумачэння назвы горада, што таксама пацвярджала праўдзівасць генеалогіі.

З усіх вышэйзгаданых паданняў можна вылучыць наступныя, у якіх тлумачэнні паходжання назваў даволі праўдападобныя: гісторыі назваў “Нёманава мора”, “Жамойць”, “Барысаў”, “Львоў”, “Гальшаны”, “Гедройці”. Яшчэ Карамзін казаў: “Назвы гарадоў і месцаў з’яўляліся на годой для вынаходніцтва казкі пра старажытных князёў літоўскіх”¹. І з гэта слушная заўвага. У легендарнай частцы мы маем справу найперш з адваротнай этымалогіяй, калі ад назвы горада ці пэўнай мясцовасці ўтвараецца імя легендарнага князя. Стваральніку легендарнай часткі неабходна было прывесці пацверджанні існавання першых літоўскіх князёў, для гэтага ён прыпісвае ім заснаванне шматлікіх літоўскіх гарадоў. І тагачаснаму чалавеку, які бачыў рэальна існуючыя гарады, лягчэй было паверыць у рэальнасць іх заснавальнікаў.

У цэлым жа тапанімічныя паданні легендарнай часткі вызначаюцца схематызмам і адсутнасцю арыгінальнага пачатку.

Паданне пра заснаванне Вільні, якое на фоне усіх папярэдніх тапанімічных эпізодаў уражвае сваёй самабытнасцю, мастацкай вобразнасцю, не уваходзіць у склад легендарнай часткі, бо расказвае пра дзейнасць рэальнага князя – Гедыміна. Князю Гедыміну прысніўся сон, што на гары стаіць воўк і ў ім равуць сто ваўкоў. І яго паганскі варажбіт, які быў знойдзены ў арліным гняздзе, Ліздзейка тлумачыць сон: “Жалезны воўк азначаў, што тут будзе сталіца, а што ў яго ўнутры раўло, то гэта слава аб тым горадзе, якая пойдзе на ўвесь свет.” Нельга сцвярджаць, што ў сапраўднасці менавіта Гедымін заснаваў Вільню. Паселішчы на месцы сучаснай Вільні археолагі адносяць да X–XI ст. Хутчэй за ўсё перанясенне Гедымінам сталіцы з Трокаў у Вільню было пераасэнсавана ў заснаванне ім гэтага горада.

Звернем увагу і на само паданне. Чаму менавіта воўк прысніўся князю Гедыміну? Можна было б патлумачыць гэта тым, што воўк быў татэмнай жывёлай многіх народаў, у тым ліку балтаў і славян, можна звярнуць увагу і на падабенства гучання: vilk – воўк і Вільня, можна згадаць і слаўную Капіталійскую ваўчыцу ў сувязі з заснаваннем Рыма (а ў легендарнай частцы дамінуе рымская тэорыя паходжання літоўскай шляхты).

¹ Сушицкий Т. Західньо-рускі літопісы як пам’яткі літаратуры // Збірнік історычна-філалагічнага віддлу Всеукраїнска АН. № 2. Т. 1. Київ, 1930. С. 223.

Такім чынам сярод вялікай колькасці адна тыпных, схематычных тапанімічных паданняў ёсць і прыклады самабытных, высока мастацкіх легендарных гісторый пра заснаванне гарадоў.